

Ramunė Mikitiejeva

Įspūdžiai iš kelionės po Lenkiją

Kaunas, 2007 spalio

Žvelgdami pro laiko prizmę, Lenkiją visada įsivaizduojame kaip šalį, kurios istorija įvairiais laikotarpiais vienaip ar kitaip įsiterpdavo į mūsų metraščių puslapius. Arba mes į jos. Nuo XVI a. II pusės abi šalys -- Lenkija ir Lietuva -- turėjo daug bendrų interesų: bendrus seimus, bendrą valdovą. O galiausiai ir šiuolaikinėje visuomenėje atgarsį tebeturinčių prieštaravimų dėl Vilniaus krašto. Visgi abi šalys iki šiol vienija bendra istorinė atmintis: Lenkijos karaliaus ir LDK kunigaikščio Jogailos asmenybė, romantizuota meilė tarp Žygimanto Augusto ir Barbaros Radvilaitės, kurių vienas ilsisi Vavelio koplyčioje, o kita -- Vilniaus arkikatedros rūsiuose. Turėjusios tokius tvirtus politinius ir kultūrinius ryšius praeityje, šios šalys iki šiol išliko panašios, ir tuo pat metu savitos. Būtent šių savybių mes išsiruošėme ieškoti į Lenkiją rugsėjo pabaigoje, tikėdamiesi prisiliesti prie pažįstamų ir tolimų praeities istorijos puslapių ir pasidomėti kultūros animavimo galimybėmis kaimyninėje šalyje.

Galimybių gaivinti ir propaguoti kultūrinius reiškinius Lenkijoje gana daug. Reikia tik labai didelio noro, iniciatyvos ir, svarbiausia, idėjos. Būtent pastaroji ir yra svarbiausias faktorius, leidžiantis sėkmingai pritraukti visuomenės dėmesį, kuris yra būtinas kultūros funkcionavimui.

Liubline įsikūręs „NN“ teatras, funkcionuojantis kaip nepriklausoma kultūrinė organizacija, gali būti traktuojamas kaip idealus aktyvaus bendradarbiavimo su visuomene pavyzdys. Šios organizacijos tikslas -- atgaivinti multikultūrinę Liublino miesto praeitį, įvilkti ją į atraktyvų reprezentavimo rūbą, žadinti visuomenės identiteto sklaidą ir toleranciją kitoms kultūroms.

Liublinas -- vienas seniausių Lenkijos miestų, menantis keletą reikšmingų datų ir lietuviams. Praėjus metams po 1385 m. Krėvos sutarties, kuria Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei buvo lemta tapti krikščioniška valstybe ir susisieti su Lenkija politiniais bei vedybiniais saitais, šiame mieste lenkų bajorai paskelbė Jogailą karaliumi. Tuos laikus mena Liublino pilyje esanti Švč. Trejybės koplyčia, kurios dviejose XV a. pr. freskose išlikęs ir paties valdovo atvaizdas. Galiausiai, 1569 m. Liublino unija Lenkijos ir Lietuvos valstybę suvienijo daugiau kaip dviems šimtams metų. Visgi Liublinas buvo ne tik svarbus politinis centras, bet ir skirtingų kultūrų kryžkele.

Svarbu akcentuoti, kad praeityje Liubliną buvo galima vadinti miestu, kuriame gyveno kelių konfesijų atstovai. Svarbus vaidmuo senajame Liubline teko žydų bendruomenei. Miestas buvo padalintas į dvi ryškesnes dalis -- žydų ir krikščionių, kurias jungė vartai.

Šiandien žydų miestas jau tapęs archeologine vertybe -- t.y. nušluotas nuo žemės paviršiaus, tačiau ne iš atminties. „NN“ organizacija stengiasi, kad miestas būtų atkurtas: nors atstatyti nebeįmanoma, visgi įmanoma pažadinti istorinę atmintį ir neleisti jai išsitrinti. Savo tikslus organizacija siekia įgyvendinti rengdama meninius pasirodymus, edukacines programas, interaktyvius susitikimus, parodų, filmų ir knygų pristatymus, koncertus ir įvairius renginius atviroje erdvėje. Įdomu tai, jog mėginama apeliuoti į visuomenės sąmonę ne per materialius objektus, bet per prisiminus, kuriuos bandoma pateikti kuo įdomesne forma. Žinoma, galiausiai prisiminimai įgyja materialius pavidalus. Būtent čia pasireiškia idėjos galia, įrodanti, jog ir menkiausiomis išraiškos priemonėmis galima kalbėti ir pasakyti labai daug.

„NN“ teatras informuoja visuomenę, arba tiksliau -- gaivina jos atmintį, visais įmanomais juliniais būdais: nebeegzistuojančių žydų miesto gatvių ir kvartalų planas tiesiog nupieštas ant grindų, o ant sienų iškabintos senos paraleliai išsidėsčiusių vienos gatvės pastatų nuotraukos, užfiksuotos vis kintančiu rakursu, sukuria judesio įspūdį. Prisiminimai pateikiami tiesiai iš pasakotojų lūpų -- įrašas nuolat skamba aplinkos fone. Todėl kartu su vaizdiniais ir garsais bei asmeniniais lankytojo potyriais pasiekiamas aktyvaus pažinimo rezultatas. Lankytojas, priešingai nei tradiciniame muziejuje, gali liesti eksponatus, pasirinkti jų tyrinėjimo kryptį ir pats tampa aktyviu ekspozicijos dalyviu -- jis tarsi įtraukiamas į atsiminimų sūkurį per julinčius potyrius. Būtent tokio pateikimo mes pasigendame Lietuvos ekspozicijose, kur vis dar dominuoja linijinis, tvarkingai išdėstytas vaizdas už stiklo.

Ta pačia metodika organizacija vadovaujasi kurdama ekspoziciją Majdaneko koncentracijos stovykloje, kur didžiausias dėmesys skirtas čia mirusiems ir išgyvenusiems vaikams. Vėl pasitelkiama simbolių kalba. Duomenys apie vaikus ir kitokia informacija pateikiama archyvine tvarka -- surašant ant kortelių ir sudėliojant į atskirus stalčiukus, kuriuos vartydami lankytojai gali pajusti gyvesnį ryšį, tiesiogiai prisiliesti prie praeities įvykių. Kiti prisiminimai užrašyti ant molinių lentelių ir išdėlioti palei sienas išilgai vienas šalia kito, sudarydami kapų įvaizdį, o priėjus prie šulinį primenančios instaliacijos pasigirsta įvairūs garsai -- nuo prisiminimų pasakojimo forma iki dainuojančių vaikų. Nutraukto gyvenimo siūlą imituoja audeklo ritė, ant kurios besitęsiančia tvarka surašyti vaikų vardai. Vienas iš jų -- Henris, jau tapęs Liublino simboliu, įkūnijančiu visų vaikų

atminimą. Kasmet organizuojamas renginys toje miesto vietoje, kur šis berniukas paskutinį kartą nusifotografavo. Vaikai rašo laiškus nebeegzistuojančiu adresu, pasakodami apie tai, kas šiandien vyksta pasaulyje. Žinoma, galiausiai laišškai sugrįžta su užrašu -- tokio adreso nėra. Tačiau simboliškai jie vėl ir vėl siunčiami kasmet, nes tai, kas gyva nebūtinai turi turėti materialų pavidalą. Be to, taip pajuntama per pastarąjį šimtmetį susiformavusi kultūrinė tuštuma.

Būtent todėl „NN“ teatras nėra muziejus, kur paprastai kaupiami seni daiktai. Tai gyva institucija, kurios pagrindinis tikslas -- išsaugoti atmintį. Simboliška ir tai, kad pati organizacija įsikūrusi patalpose, kurios atitinka senųjų miesto vartų lokaciją. Šis faktas dar labiau sustiprina įspūdį ir liudija apie skirtingų kultūrų jungtį ir tarsi suveda į vieną tašką praeities ir dabarties laiko dimensijas.

II pasaulinis karas paliko didelę juodą dėmę visų tautų atmintyje, tačiau Lenkijoje labiausiai. Jo metu nukentėjo ir buvo bene visiškai sugriautas Varšuvos senamiestis, tačiau dar didesnę agresijos ir neapykantos smūgį pajuto šalies gyventojai, ypač didelį procentą visuomenėje sudariusieji žydai. Galbūt todėl daugelis Lenkijos miestų ir miestelių kultūrinių organizacijų daug dėmesio skiria būtent žydų atminties įamžinimui ir stengiasi išnaikinti vis dar pasireiškiančias antisemitines nuotaikas, bandydami sugrąžinti žydų kultūros integralumą.

Tokius tikslus išsikėlė ir dar viena mūsų aplankyta nepriklausoma kultūrinė organizacija Chelme -- asociacija „Miasteczko” bei Tarnogrado kultūros centras. Pastarasis miestas garsus dar ir tuo, jog ten kasmet organizuojami mėgėjiškų teatrų festivaliai. Nors visuomenėje vis dar pasigirsta kritiškų vertinimų, o žydų kultūros animatoriai neišvengia nuolatinio klausimo „kodėl?“ ir dėl savo veiklos neretai tapatinami su žydais, akivaizdu, kad multikultūrinės problemos nebėra svetimkūnis. Žodis „žydai“ dabar nebėra nuosprendis, kultūriniame kontekste jis sveria lygiai tiek, kiek „lietuvis“ ar „lenkas“, todėl ir jo kultūra lygiai tokia pat svarbi. Bent jau tai įrodyti stengiasi animatoriai. Iš tiesų, gali pasirodyti, jog žydų kultūros gaivinimui teikiamas labai didelis prioritetas, juk Lenkijos miestų ir miestelių istorijoje galima rasti ir kitokių temų. Kodėl žydai? Atsakymą sufleruoja lenkų istorijos puslapiai – jie yra neatskiriama Lenkijos kultūros dalis, kuri ilgą laiką buvo tiesiog ignoruojama. Gali pasirodyti paradoksalu ir tai, kad žydų kultūrą propaguojantys žmonės patys nėra šios tautos atstovai. Tačiau būtent tame ir slypi esmė: paveldas priklauso visiems ir tautybės jis neturi, jo kalba, religija ir rasė universali. Todėl mes privalome gerbti ir saugoti ne tik išgrynintą savo istoriją, bet ir visus jos ingredientus kaip vienį.

Kita multikultūrinė grupė išnyranti į visuomenės akiratį -- čigonai. Jų problemos Lenkijoje itin aktualios, todėl vis dažniau bandoma visuomenei suteikti kuo daugiau informacijos apie romų gyvenimą ir eliminuoti neigiamą jų vien kaip vagių, valkatų ir sukčių stereotipą. Tarnowo etnografinis muziejus ir Romų sociokultūrinė asociacija vykdo tęstinę kultūrinę programą, kurios tikslas -- išryškinti teigiamas romų savybes visuomenės akyse: formuoti laisvo, klajojančio, gyvenančio šia diena, spalvingo ir kūrybingo žmogaus įvaizdį. Be to, svarbu ugdyti ne tik lenkų visuomenės toleranciją bei supratimą apie romų gyvenseną, bet ir padėti patiems romams stiprinti savo tautinį identitetą, grįstą teigiamomis jų kultūros vertybėmis. Etnografiniame Tarnowo muziejuje surengta vienintelė Lenkijoje vien romams skirta ilgalaikė ekspozicija, taip pat imtasi iniciatyvos suorganizuoti gyvo karavano projektą -- maršrutą, kuris veda čigonų kančios keliais ir atspindi jų istoriją. Šiuo projektu, per klajoklio gyvenimo būdo liniją, siekiama išryškinti pozityvų romų stereotipą, paskleisti jį tarp pačių romų, karavanų sutinkančių ir palydinčių žmonių bei atgaivinti identitetą formuojančius kultūrinius konstruktus (spalvingi vagonai, laužai ir muzika), įskaitant ir romų holokausto atmintį. Romų prisiminimų karavano projektas tapo svarbiu įrankiu siekiant pakeisti neigiamą lenkų visuomenės požiūrį į romų bendruomenes ir reikšmingu įvykiu, skatinančiu šios mažumos integralumą.

Galbūt kol kas tolerancija tautinėms mažumoms yra ta sritis, kurioje išryškėja akivaizdūs skirtumai tarp Lenkijos ir Lietuvos. Tačiau aplankę keletą mėgėjiškų teatrų ir etnografinių ansamblių radome itin daug panašumų. Kaip ir Lietuvoje, mėgėjiški teatrai dažniausiai kuriasi mažesniuose miesteliuose, o didesniems paliekami alternatyvieji. Išimtis -- Gardzience, kaimo tipo gyvenvietė, kurioje, atrodo be žemės ūkio negali vykti jokie kiti reiškiniai. Tačiau būtent čia funkcionuoja ir vyksta išpūdingi alternatyvaus teatro pasirodymai, prikaustantys žiūrovų dėmesį charakteringais spektakliais, aktorių profesionalumu, vokalo ir judesio virtuoziškumu. Aplinka taip pat suteikia teatrui privalumą, kadangi pasirodymus galima rengti keliose skirtinguose pastatuose, kurie iš pirmo žvilgsnio primena mūsų klotimo teatrus. Visgi, tai, kas vyksta jų viduje nuo mėgėjiško spektaklio nutolę per šviesmetį.

Mėgėjiškų teatrų ir kitų panašaus pobūdžio institucijų veikimo principai nedaug kuo skiriasi nuo Lietuvos. Čia taip pat didžiąją dalį narių sudaro pedagogai, aktyvesni senesnio amžiaus žmonės, tačiau nemažai pasitaiko ir jaunimo. Žinoma, tokių teatrų repertuaras dažniausiai būna laisvo pobūdžio, nestatamos konkrečių autorių pjesės, o labiau orientuojamasi į tradicijas -- vaizduojami tam tikrų švenčių papročiai, dainuojamos liaudies dainos, žaidžiami žaidimai. Aplankę Hansko, Bukovos ar net žemėlapy nepažymėtos Zawinovo gyvenvietės folkloro ansamblius, turėjome progą

įsitikinti, kad lenkų ir lietuvių kultūra glaudžiai susijusi: Bukovos moterys lenkiškai, tik šiek tiek lyriškiau, sudainavo gerai žinomą liaudies dainą „Sėjau rūtą, sėjau mėtą“ ir pavaišino vietinės gamybos pyragu, kurį savo tradiciniu vadina ir vieno Lietuvos miestelio gyventojai.

Verta paminėti ir architektūrinius skirtumus, kuriuos pavyko užfiksuoti pravažiuojant pro skirtingus pietų Lenkijos miestus ir miestelius. Visus juos vienijantis bendras bruožas -- spalvingumas. Tiek mažoje, tiek didesnėje gyvenvietėje pastatų spalviniam sprendimui skiriamas itin didelis dėmesys. Kartais fasade aptinkamas net kelių spalvų komponavimas, ir ne visada profesionaliai suderintas. Įdomiai atrodo sovietmečio pastatai, nuspalvinti ryškiomis spalvomis -- nykus ir tipinis jų vaizdas iškart pagyvėja. Be spalvų, į akis krinta namai ir tvoros, pastatyti iš kreidos luitų. Itin jų daug periferinėse srityse. Tačiau kol nepasilankėme Chelmo mieste, tol sukome galvas, kodėl ši medžiaga tokia populiari. Pasirodo, pietų Lenkijoje gausu kreidos, o pačiame Chelme išlikusi kreidos kasykla, besidriekianti po miestu kaip labirintų ir tunelių tinklas. Turistus vilioja ne tik mistika bei drėgme dvelkiantys kasyklos požemiai, bet ir legenda apie ten gyvenantį vaiduoklį, kurį taip pat galima sutikti vienoje iš labirintų salių.

Šioje kelionėje į Lenkiją sutikome ir daugiau praeities šmėklų, sukurtų pačios visuomenės, tačiau įsitikinome, kad jų bijoti ir tuo labiau ignoruoti neverta, nes jų pasaulis egzistuoja šalia -- atmintyje. Tad itin svarbu, įveikus savo fobijas, jas pažinti, suprasti ir išsaugoti. Todėl mūsų ekspedicija kažkuo panaši į animizmą -- tikėjimą, kad kiekvienas daiktas ar reiškinys, o šiuo atveju kultūra, turi sielą. Pabandę ją apčiuopti, įsitikinome, kad jos pėdsakai išspaudė mūsų atmintyje. Vadinasi, tapo kūnu ir gyvena tarp mūsų.